

GUSTAF PETRÉN:

Om rättsstaten

Under rubriken "Återupprätta rättsstaten" har moderaterna lagt fram en proposition till sin partistämman i oktober 1987 med förslag avseende en rad rättsliga frågor. Efter en skildring av det rådande rättsläget ges i propositionen en redovisning av vad som kallas det moderata alternativet. Förslagen gäller dels en rad mera allmänna konstitutionella frågor dels ett kriminalpolitiskt program.

I en skrift där ca 10 A4-sidor ägnas åt en redovisning av grundsynen och de konkreta förslagen för den moderata politiken på detta fält och där hälften av dessa tio sidor behandlar kriminalpolitiska frågor kan det ej bli plats för en mera djupgående analys av frågorna. Det blir i det stora hela mest antydningar och några sammanfattande konklusioner.

Riktigt startar programskrivarna med den grundläggande frågan om individens roll i det nutida samhällslivet. Som naturligt är i ett moderat program speglar skriften en stark tro på individens möjligheter och tillika moraliska rätt att själv få fritt forma sin tillvaro. I anslutning härtill ges en definition av demokratin. Avstånd tas från den på många håll vanliga uppfattningen att demokrati innebär att i stort sett alla avgöranden — även sådana som främst berör enskildas privatliv — skall träffas genom majoritetsbeslut i valda församlingar.

Frihetskrav contra hänsynstagande

Här finner vi kärnan i debatten kring rättsstaten. Problematiken gäller just frågan hur stort fritt utrymme den enskilda individen skall ha kring den egna personen. Fråga är om storleken av individens personliga sfär inom vilken han skall ha rätt att själv bestämma. Det gäller var gränsen går mellan den enskildes sfär och det stora område där kollektiven tillägges rätt att besluta med bindande verkan för alla enskilda genom i demokratisk ordning tillkomna majoritetsbeslut. Det har förts åtskillig debatt i saken under senare år, inte minst på Svenska Dagbladets brännpunktssida.

I mitt tycke borde ett parti som moderaterna kunna ha kostat på sig en mera nyanserad och inträngande redovisning av sina ståndpunkter i denna del. Framställningen blir nu en ganska onyanserad hyllning till individen. Personligen hyser jag inte någon avvikande mening i huvudfrågan. Men den praktiska politiken kommer i så hög grad att på område efter område gälla just denna gränsdragning kring individens skyddade sfär, att man i propositionen borde ha fördjupat sig något mera i dessa problem. Den enskilde behöver ett mycket klarare avgränsat utrymme än han nu har där han får sköta allt som sammanhänger med den personliga livsföringen efter sitt eget huvud, så länge inte därigenom hänsynen till andra individer allvarligt kränks. Överhuvud måste varje programmatiskt framåtsyftande analys bygga på en avvägning mellan den enskildes krav på full frihet och hänsynen till alla andra individer, vilkas utnyttjande av den egna friheten inte får hindras på viktiga punkter av att en annan enskild kan leva ut sig helt ohämmad.

Gustaf Petré är regeringsråd.

Denna gränsdragning är inte lätt att göra och nya problem uppstår från fall till fall. Men bilden blir alltför förenklad och alltför glättad, om man inte från början gör klart för sig vikten av denna ständiga avvägning mellan den enskildes frihetskrav och hänsynstagandet till andras motsvarande behov av frihet. Här finns basen för all maktavvägning i en demokrati. Tillämpat på rättens område blir det fråga om massor av avvägningar som måste göras i lagstiftningen. I första hand gäller det utformningen av själva författningen, konstitutionen.

Den regering som kan förlita sig på en alltid lojal riksdagsmajoritet har nära nog diktatorisk makt.

Den offentliga makten

I propositionen pekar man inte klart på den grundläggande obalans som råder i vårt konstitutionella system, sådant detta utformats genom 1974 års regeringsform. Denna lägger nämligen medvetet makten hos riksdagen utan att det egentligen ges några möjligheter att kontrollera denna. I vår ordning innebär detta att den regering som kan förlita sig på en alltid lojal riksdagsmajoritet har nära nog diktatorisk makt. Den motvikt som ligger i rättighetsregler som ger medborgarna skydd mot vissa slag av ingripanden får inte större tyngd hos oss. Grundlagen anvisar nämligen inte några vägar för den enskilde medborgaren att snabbt och enkelt utlösa skyddet.

I propositionen pekas, som ett alternativ, på möjligheten att för ändamålet ska-

pa en författningsdomstol. Andra medel kan också tänkas.

För garantier mot missbruk av den offentliga makten är det viktigt att de som utövar den är underkastad ansvar i någon form. Det gäller både ett straffrättsligt ansvar för de personer som direkt handhar maktapparaten och det skadeståndsrättsliga ansvaret för stat och kommun i de fall då enskilda blivit ekonomiskt lidande på grund av felaktigheter.

Nyligen har Högsta domstolen i ett avgörande, träffat med tre röster mot två, lett rättspraxis i riktning mot ett reducerat ansvar för staten. Felaktig konsumentupplysning från statliga myndigheter som leder till ekonomisk katastrof för berörd enskild har befunnits inte medföra något civilrättsligt ansvar för staten i dess egenkap av konsumentupplysare. De enskilda är i dagens läge ganska hjälplösa mot maktmissbruk.

Behovet av att återupprätta JO-ämbetet och dess möjligheter att ingripa till skydd för de enskilda omnämns i propositionen men kunde förtjänat en något utförligare behandling. Det är ju riksdagen som själv har ansvaret för denna institution. Även de i riksdagen företrädde oppositionspartierna har därmed sitt klara ansvar för att JO-institutionen fungerar så väl som möjligt.

En viktig metod att stärka individernas ställning är självfallet att bygga ut regeringsformens rättighetskatalog. Helt följdriktigt pekar man i propositionen på behovet av att bland de grundläggande medborgerliga fri- och rättigheterna ta upp också de tre för marknadsekonomi grundläggande friheterna: avtalsfriheten, näringsfriheten och äganderätten. Även när det gäller den enskildes integritet —

och det inte bara i förhållande till data-samhället — kan rättighetskatalogen i grundlagen behöva förstärkas.

Ett collage

Det mesta av vad som här nämnts finns med i en eller annan form i propositionen. Den har emellertid karaktären av ett collage. Det ser ut som om en utgivare har plockat ihop ett antal lösa lappar, innehållande envar i och för sig tänkvärda och önskvärda förslag. Vad som fattas är det samlande greppet. Man skulle önskat se de olika förslagen insatta i ett större sammanhang. En systematisk uppbyggnad av detta avsnitt skulle lett till att den moderata synen på rättsstatens återuppbyggnad och förstärkning gjort ett djupare intryck. Den ideologiska tyngden måste vara en viktig komponent i ett dokument av detta slag.

Lagar och regler

I avsnittet om lagstiftningen fästes uppmärksamheten vid behovet av klara regler. Det är givet att alla föreskrifter måste utformas så att de blir klara och lättbegripliga. Här finns anledning peka på att den kvantitativt stora regelmassan kommer från centrala myndigheter som efter delegation från regeringen har övertagit en stor del av den faktiska normgivningsmakten i Sverige. Detta problem har alltför länge varit undanskymt och kräver ökad uppmärksamhet. Bl a brister det nu i kontrollen, t ex från riksdagen, vars lagstiftningsmakt ofta hamnat hos något rätt underordnat organ.

Även frågan om generalklausulers berättigande kan förtjäna något beröras.

Det är lätt att instämma i kritiken mot de mycket allmänt hållna lagreglerna, som lämnar det egentliga lagstiftandet åt de myndigheter som är satta att tillämpa generalklausulerna. Man måste emellertid också observera riskerna med den motsatta metoden, nämligen den långtgående detaljregleringen som har ambitionen att täcka alla tänkbara fall. Den ambitionen leder i de flesta tillfällen till att vissa detaljregler plötsligen blir tillämpliga i situationer där de inte passar in vilket kan leda till allvarliga tråkigheter. Man måste undvika att komma i detta läge. I propositionen gör den kortfattade framställningen knappast full rättvisa åt dessa komplexa frågor.

De enskilda är i dagens läge ganska hjälplösa mot maktmissbruk.

Brottsbekämpning

Med all rätt fäster moderaterna stor vikt vid den kriminalpolitiska delen. Den ökade brottsligheten och även den ökade råheten i många kriminella gärningar oroar icke utan fog den normala laglydiga befolkningen. Botemedlet är här ytterligare resurser för ordningsmakten. Det är svårt att gå emot sådana krav.

Det gäller däremot inte generellt de polisiära befogenheterna. Konflikter uppstår här lätt. Den spanska utvecklingen är intresseväckande. Med avveckling av Franco-styret och övergång till en demokratisk ordning minskade polisens befogenheter och resurser drastiskt. En konsekvens härav är att Spanien nu är ett av de europeiska länder som nu har den värsta brottsligheten. Den gamla polisen

stoppade inte endast den politiska rörelsefriheten utan lade också en effektiv hämsko på den vanliga brottsligheten. Demokratin har sitt pris. Det gäller emellertid nu att sänka detta pris.

Inför samhällstjänst

I den bunt av åtgärder — mest utbyggnad av apparaten — som föreslås i propositionen vill jag för min del rikta uppmärksamheten på behovet av ändringar i påföljds-

Det gäller att tränga tillbaka den allmänna hänsynslöshet som i stigande grad präglar samhällslivet.

systemet. Orsaken till att Sverige under senare år successivt avvecklat så mycket av kriminalvården är ju helt de ekonomiska skälen. Humanitära ideer har funnits med, men den centrala faktorn är givetvis att det är dyrbart att hålla människor i fängelse. Därför sparar man genom att släppa ut dem. Det är naturligt att man ser sig omkring efter nya och billigare påföljder. Man slås då av att Sverige — trots de goda erfarenheterna från alla andra länder runt omkring — inte dragit nytta härav och infört samhällstjänst som påföljd.

Av någon anledning har de ansvariga i justitiedepartementet varit ganska svala till denna påföljd. Det ter sig dock nära tillhandsliggande att döma särskilt unga missdådare till en påföljd som innebär att de själva får på lämpligt sätt återupprätta

vad de ödelagt genom sitt brott, åtminstone i de delar där ett återställande är möjligt. Enligt min mening borde man för länge sedan tagit upp denna påföljdsform. Men när justitiedepartementet visat ovilja, har ingen i riksdagen velat riktigt ta itu med saken. Ett tråkigt exempel på hur regeringsdisciplinerade svenska parlamentariker är.

Det är därför tacknämligt att moderaterna nu synes ta denna påföljdsfråga på allvar. Vid en sakdebatt i ämnet är det mycket svårt att gå emot allt som talar för införandet av samhällstjänst som påföljd av brott.

Bekämpa hänsynslösheten

När det gäller brottsligheten är det dock enligt min tro också annat som skall till utöver mera poliser och nya påföljder. Vad det gäller är att tränga tillbaka den allmänna hänsynslöshet som i stigande grad präglar olika sidor av dagens samhällsliv, i skolorna, i trafiken och även i det personliga umgänget. Större mjukhet, större vilja att se vad andra kan behöva och ett avståndstagande från våldet som konfliktlösare även i människornas vardag tror jag skulle göra mer för att hejda brottsligheten än man är böjd att tro.

Den föreliggande propositionen ser närmast ut som ett första utkast. Det måste vara en förhoppning att den efterhand kan byggas ut och ge partiet riktpunkter och riktvärden för kommande aktioner.

En första grund är lagd men byggverket är långtifrån avslutat.